

Seyid İmadəddin Nəsimi şeirində Quran hikmətləri

Nəzakət Məmmədli

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar
İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

Üzü müşəf, xətti bismillah, xalı nöqtədir,
Sözü rəhmanir-rəhim, məcmui-Qur'an göstərir.
(Nəsimi)

Giriş

Qurani-Kərimi dərinlən bilən, müqəddəs kitabın batini mənalardan, gizli hikmətlərindən xəbərdar olan Nəsimi İslam Şərq ədəbiyyatında Qurandan ən sistemli şəkildə bəhrələnən, şeirlərini Qurani-Kərimin poetikası əsasında yaradan bir Quran şairidir.

Məhəmməd Peyğəmbərin (s.ə.s.) ən böyük möcüzəsi sayılan Qurani-Kərimin nazil olmasından sonra “Əş-Şüəra” surəsində verilən özəl mesajlara uyğun olaraq, Azərbaycan ədəbiyyatında təsəvvüfi şeir inkişaf etməyə başladı. Müqəddəs kitabımızın bələğət və fəsahtinə heyran qalmış şairlər “Əş-Şüəra” surəsində şairlərə verilən özəl mesajlara uyğun olaraq hikmətdən şeir söyləməyə, əsərlərində islamın batini mahiyyətini topluma çatdırmağa çalışdılar. (bax: N.Məmmədli, 2016, 2)

Quran əlifbası əsasında yaranan poetik əsərlər, hərflərin şəkilləri, nöqtəli və nöqtəsiz olmaları, qrammatik özəllikləri və daşıdıqları irfani mahiyyət baxımından obraz, məcaz və bənzətmələr silsiləsi yaradırdı. Xüsusilə də İbn Ərəbinin “Əsrarül-hüfuf” əsəri və bu mövzudakı digər əsərlərin təsiri ilə Quran hərflərinə verilən mistik məzmunla əlaqədar olaraq, bir sıra təsəvvüfi əsərlər meydana gəlməyə başladı. Bir çox kəlmələrin hərflərinə görə şifrələnərək, hər hərfə uyğun sifətlər, xüsusiyyətlər verilməsinə təsəvvüf ədəbiyyatında tez-tez rast gəlinir. İnsan üzünün cizgiləri də Quran hərflərinə bənzədilir. Hərflər şəkilləri baxımından əsərlərə mövzu olaraq bənzətmə ünsürü kimi istifadə edilirdi. Sevgilinin qəddi düzlük baxımından *əlifə* bənzədilir, salikin, Haqq aşiqinin getdiyi yol da *əlif* hərfi ilə müqayisə edilir, *dal* hərfi şəklinə əsasən sevgilinin həsrətindən belə bükülmüş aşiqə bənzədilirdi. Sevgilinin ağzı *mim* hərfinə, qaşları isə

nuna bənzədilir. İşıqlı, nurlu olması baxımından sevgilinin üzü ən çox “Şəms”, “Düha” surələrinə, dodağı “Kövsər” surəsinə, saçları isə qaralıq baxımından “Leyl” surəsinə bənzədilmişdir. (bax: Konevi, 2008, 1970) Lakin daha sonra şairlər yalnız zahiri xüsusiyyətləri deyil, mənəvi keyfiyyətləri, bir sıra dini, irfani anlayışları da hərflərlə səciyyələndirirdilər. Məsələn, Nəsimi:

*Keç ikilikdən, əlif tək vahid ol,
Həqqi gör Adəmdə, Həqqə sacid ol.*
(Nəsimi, 2004, I, 434)

Bu məqalədə şairin dini görüşləri, şeirlərində işlətdiyi Quran ayələrinin və hədislərin müəyyənəşdirilməsi, islamda fərz olan ibadətlərə münasibəti, Qurana sonsuz sevgisi və bağlılığı, əsərlərində ifadə edilən Qurani-Kərim ideyaları, Quranın fikir və əxlaq kodekslərinə münasibəti, Qurani-Kərim poetikəsindən, rəmz və obrazlar sistemindən böyük bir sənətkarlıqla yararlanması və s. məsələləri əks etdirməyə çalışmışıq.

Quran və Nəsimi poeziyası

Nəsiminin Qurani-Kərim hərflərinə verdiyi mənalər yalnız poetik və irfani deyil, həmçinin hürufilikdən gələn, Fəzlullah Nəiminin hərflərə verdiyi xüsusi mistik mahiyyət də şairin poeziyasında öz əksini tapmışdır.

Nəsimi əsərlərinin Quran işığında araşdırılmasında türk tədqiqatçısı M.Ünverin tədqiqatlarını qeyd etmək olar. Nəsiminin Qurani-Kərimə dərinlən bələd olduğunu qeyd edən tədqiqatçı, təəssüf ki, şairin yaradıcılığında Qurani-Kərim məsələsinə subyektiv yanaşır: “*Kur’ n’a vuk fiyeti tartışılmaz olan Nesîmî, bu sayede Kur’an şairi ünvanını bizce hak da etmektedir. Ancak son tahlilde Nesîmî, Kur’ân’ı batıl akidesine alet*

etməyə çalışmış olmaqla bu ünvanı lâyıqla taşımamış, misyonu hidâyet olan Kur'ân'ı Hurûfliğin payandası konumuna indiremeye çalışmışdır". (Mustafa Ünver, 2007, 2).

Bizim araşdırmalarımızda bu fikrin əsassız olduğu, Nəsiminin Qurana böyük ehtiramla yanaşdığı, onu dərinlən öyrəndiyi və öyrətdiyi, Quran surələri arasındakı əlaqənin sisteminə bələd olduğu, Quranın poetikasına, rənz və məcazlar sisteminə mükəmməl şəkildə yiyələndiyi, Quranın tədrisi və təfsiri ilə məşğul olduğu məlum oldu. Sadiq bir müsəlman olan, Qurani-Kərimin aşladığı əxlaqi dəyərlərə yüksək qiymət verən, Quranı və islamı baş tacı edən şair, ilk əmri "Oxu!" olan müqəddəs kitabımızı insanları cəhalətdən qurtarmaq üçün başlıca mənbə hesab edir, bu baxımdan, demək olar ki, hər şeirində ya Qurandan birbaşa iqtibaslar gətirir, ya Quran qissələrinə təlmihlər edir, ya da Quran surələrində verilən hikmətləri geniş kütlələrə açıqlamağa çalışırdı.

Nəsimi hürufilik təliminə uyğun olaraq Quran surələrinin, hürufi-müqəttə surələrinin, müəyyən surələrdəki ayələrin, ərəb əlifbasındakı hərflərin sayları ilə insan üzünün cizgilərinin sayı arasında müxtəlif əlaqələr sistemi tapır və şeirlərində onlardan ifadə edirdi.

Nəsimiyə görə Qurani-Kərim və Məhəmməd peyğəmbərin (s.ə.s.) şəxsiyyəti ayrılmazdır. Şairin həm türk, həm də farsca divanlarında Allah Taalanın Qurani-Kərimdə peyğəmbəri vəsf edən ayələr söyləməsi, Qurani-Kərimi ona nazil edərək aləmlərə rəhmət olaraq göndərməsi, bütün kainatın Onun şərəfinə yaradılması və s. fikirləri əks etdirən müxtəlif şeirləri vardır. Şair "O maha (aya) səcdə et ki, Həqdən ona *"Vəscud vuaktərib"* (كَلَّا لَا تُطِغُهُ وَأَسْجُدْ وَاقْتَرِبْ) (Ələq, 19) (*"Səcdə et və yaxınlaş"*) ayəsi nazil oldu", - deyir. Buradan da onun vəsf etdiyi şəxsiyyətin Həzrət Məhəmməd (s.ə.s.) olduğu məlum olur:

*Həq Taalanın kəlamı surətin təfsiridir
Ey üzün innə fətəhna, Həqdən açıldı bu bab.*

*Dilbərin eşqində, ey salik, ikilik pərdədir,
Mənligin rəf olmayınca aradan getməz hicab.*

*Ey Nəsimi, səcdə qıl şol maha kim, Həqdən sana
Fəbudu əyyuhu vəscud vəqtərib gəldi xitab.*
(Nəsimi, 2004, 27)

Qeyd etdiyimiz kimi, şair burada "Ələq" surəsinin 19-cu ayəsinə işarə edir. Bu şeir, ümumiyyətlə, "Ələq" surəsinin poetik qəliblərinə yaxın formada yazılmışdır. "İqra" sözü ilə başlanan "Ələq" surəsində Haqdan gələn ilk əmr

"Oxu"dur". Nəsimi də "İnnə fətəhna" dedikdə Qurani-Kərimi nəzərdə tutur. "Fəth" və "Duxan" surələrində bu fəth, açılış mənası *"İnnə fətəhna ləkə fəthən mubinən"* إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا (Fəth, 1) və *"İnnə ənzəlnahu fi leylətan mübarəkətan"* - إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ (Duxan, 3) nəzərdə tutulur. Eyni zamanda Qurani-Kərimin ilk surəsi olan "Fətihe" (açmaq, açılış) surəsinin də mənası xatırlanır. *"Dilbərin eşqində, ey salik, ikilik pərdədir"* dedikdə şair "İxlas" surəsini də nəzərdə tutur, tövhid anlayışının həqiqətinə diqqət çəkir. Əsl tövhid, insanın onu Allahdan ayıran maneələri, dünyəvi həvəs və ehtirasları məhv etməsidir. İnsanın maddi varlığı onu Haqdan ayıran əsas maneə, hicabdır. Burada Nəsimi kimi Quran şairi olan Hafiz Şirazin:

تو خود حجاب توی حافظ؛ از میان بر خیز
(Hafiz, 1373, 207)

(*Sən özün özünə maneəsən (hicabsən), Hafiz, aradan çəkilsən*),

- misrasına da bir işarə vardır.

"Ələq" surəsinin ilk sözü olan "İqra" (Oxu) əmrində də ilkin olaraq Qurani-Kərim nəzərdə tutulur. "Səcdə et və yaxınlaş" dedikdə "Ələq" surəsinin sonuncu ayəsinə işarə edən şair şeirin qafiyələrini belə (xitab, hicab, cavab) bu ayənin son sözünə uyğun olaraq (*"Vuaktərib"*) "b" hərfi ilə bitən sözlər seçir ki, bu da Quran poetikasına ən önəmli ünsürlərdən biridir. (Məsələn, "Nəs" surəsində sonu "s" səsi ilə, "Fələq" surəsində sonu "q" hərfi ilə bitən sözlərdən daha çox istifadə edilir). Şairin Qurandan gətirdiyi nümunələri çeşidləsək, onun gözəlin üzünü, dodağını, gözəlliyini vəsf edərəkən "Şəms", "Düha", "Duxan", "Qədr", "Kövsər" surələrindən daha çox istifadə etdiyini, saclarını "Leyl" surəsinə bənzətdiyini, vüsali ilə əlaqədar Şəms, Düha, Duxan surələrini yad etdiyini, hicranı ilə əlaqədar daha çox qiyamət surələrinin (İnşiaq, İnfitar, Naziat, Vaqia) dəhşət və heybətini sənətkarlıq və ilahi bir ilhamla təsvir etdiyini görürük.

Şair hürufi-müqəttə surələrindən, "Yasin", "Ərrəhman", "İnsan" ("Həl əta"), "Zuxruf", "Duxan", "Hud" surələrindən, eləcə də qiyamət surələrindən daha çox faydalanır. Lakin bəzən gözəlin üzü *"nəsrün minəllah"* (نَسْرٌ مِّنَ اللَّهِ) (Allahdan gələn köməyə) bənzədilsə də, saç divan şeiri ənənəsindən fərqli olaraq, ziddiyyət kimi götürülür. Şair sanki kəsərdə vəhdəti, gecədə gündüzü, hicranda vüsali gördüyü kimi, saç belə *leyl, zülmət, gecə* adlandırmaqda olsa, *"fəthun gərib"* (فَتْحٌ قَرِيبٌ) qeyri-adi, sirli bir açılış, qapı və s. adlandırır:

Ey üzün “nəsrün minallah” vey saçın “fəthun gərib”,

Ey bəşər surətli Rəhman vey mələksima həbib!

*Surətin lövhindən endirdi kitabı Cəbrail,
Ey camalın Həq kəlamı, innəhu şeyun acib.
(Nəsimi, 2004, I, 26)*

“Nəsrün minallah” və “fəthun gərib” dedikdə şair “Saff” surəsinin 13-cü ayəsinə işarə edir:

وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ

“Fəthən gərib” dedikdə şair “Saff” surəsinin 13-cü ayəsinə nəzərdə tutur:

وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ

(Sevəcəyiniz başqa bir qazanc da var: Allahdan gələn kömək və yaxın bir fəth! (Məkkənin fəthi). (Ey Məhəmməd!) möminlərə müjdə ver!)

“Şeyun acib” dedikdə şair “Hud” surəsinin 72-ci ayəsinə işarə edir.

قَالَتْ يَا وَيْلَتَىٰ أَأَلِدُ وَأَنَاْ عَجُوزٌ وَهَٰذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَٰذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ

(Dedi: Vay mənim başıma gələnlər! Mən bir qoca qarıyam, ərim də bir qoca kişi olmasına baxmayaraq, uşaq doğacağammı? Doğrusu, bu çox heyrat ediləcək bir şeydir!)

Bu ayədə İbrahim peyğəmbər və xanımının yaşlı zamanlarında (övlad sahibi olmalarından söhbət gedir.

Şair: “Surətin lövhindən endirdi kitabı Cəbrail” - dedikdə həmin surənin 17-ci ayəsinə işarə edir:

أَقَمْنِ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ قَالَتِ نَارُ مَوْعِدَةٍ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ

(Məgər Rəbbindən açıq-aydın bir dəlilə (Qurana) istinad edən, ardınca Allahdan bir şahid (Cəbrail) gələn, ondan da əvvəl Musanın (öz ümməti üçün) bir rəhbər və mərhəmət olan kitabının (Tövrətin) təsdiq etdiyi kimsə (dünyaya meyl edənlər, ona bel bağlayanlar kimi ola bilərmiz)?! Bunlar (bu dəlilləri təsdiq edən müsəlmanlar) Qurana inanırlar. (Ya Rəsulum!) Qurani inkar edən zümrənin (bütün müşriklərin və kafirlərin) vəd olunduğu yer Cəhənnəmdir. Artıq sən də onun barəsində şübhəyə düşmə. O sənə Rəbbindən (gələn) haqdır, lakin insanların (Məkkə əhlinin) əksəriyyəti (buna) inanmaz!)

Şair bu surədən təsirlənərək yazdığı şeirdə Peyğəmbərimizin saç, qası, gözü, üzü və bütün varlığının Haqq kəlamı olan Qurani-Kərimin təcəllası, Allahın ən böyük möcüzəsi olduğunu bildirir və Ona “Bəşər surətli Rəhman” deyərək sonsuz sevgisini ifadə edir. Şair, Məhəmməd Peyğəmbəri belə vəsf edərkən Allah-Taalanın

“Mən səni aləmlərə rəhmət olaraq göndərdim” hədisinə işarə edir.

Bəzi şeirlərində şairin Məhəmməd Peyğəmbərə, yoxsa mürsidi Fəzlullah Nəimiyyə müraciət etdiyini aydınlaşdırmaq çətin olur:

*Üzündə surəti-rəhmanı gördüm,
Qaşında qaf vəl Qurani gördüm.*

*Oxudum dərsi-Hüsnün ayətini
Yeddi müşəf ilə Qurani gördüm.*

*Züleyxa tək bu gün dərdə giriftar
Həzaran Yusifi-Kənanı gördüm.
(Nəsimi, 2004, I, 140)*

Nəsiminin “Üzündə surəti-rəhmanı gördüm” misrasından bu şeirdə məmduhunun Məhəmməd Peyğəmbər (s.ə.s.) olduğu məlum olur. Çünki şair başqa bir şeirində də “bəşər surətli rəhman” (bax: Nəsimi, 2004, I, 26) deyərək, peyğəmbərimizi mədh edirdi. Maraqlıdır ki, sevgilinin bəzən saç, bəzən də dodaqları “Fəthən gərib” olur:

*Rəvamıdır, rəvamıdır, həbib
Ki, oda yandırasan mən qəribi?...*

*Yaza kirpiklərin nəsrən minallah,
Oxur dodaqların fəthən qəribi.
(Nəsimi, 2004, I, 93)*

Bu şeir parçasında sevgilinin kirpikləri ənənəvi olaraq aşiqin qəsdinə duran ox, qılınç və s. adlanmaqdan, “Nəsr” surəsinin “Nəsrün minallah” (نصر من الله) (Allahdan gələn kömək) ayəsinə ifadə ilə paralelləşdirilir.

Şair “Rəvamıdır ki, mən qəribi oda yandırasan?” deyərək, həm də Peyğəmbərimizin “İslam qərib başlar, qərib bitər, nə xoş qəriblərə” məzmunlu hədisinə işarə edir və Peyğəmbərdən (s.ə.s.) şəfaət diləyir.

“İnnə fəthna” sözü ilə başlayan “Duxan”, “Fəth” surələri və “Nəsr” surəsi bir-biri ilə çox sıx bağlarla əlaqələndirilmişdir. “Nəsr və Fəth” sözləri Qurani-Kərimdə açılış, qələbə, çətinliklərdən qurtulma ilahi kömək mənalарını ifadə edir. Təsədüfi deyil ki, Allah-Taala bu surələrdə möminləri altından çaylar axan, yamyaşıl bağlar və s. dünya nemətləri ilə müqayisə edilməyəcək dərəcədə gözəl olan nemətlərlə, cənnətlə müjdələyir.

Şair ilk beytdəki “Oda yandırasan mən qəribi” deyərək sonrakı misradakı cənnət ayələrinə işarə etməklə bədii təzad yaradır, cənnətlə cəhənnəmi qarşılaşdırır. Od, atəş cəhənnəmə məxsus olduğu üçün bu sözün yaratdığı assosiasii-

ya ilə sonrakı beytdəki cənnətdən müjdə verən surələrin adını çəkməklə Sevgilinin hicranının cəhənnəm, vüsəlinin isə cənnət olduğunu bildirir.

Şairin ən çox faydalandığı, təlimlər etdiyi surələrin içərisində Musa Peyğəmbərin ağacla olan hekayəsi yer tutur. Bu barədə Qurani-Kərimdə bir çox ayələr vardır. Məsələn, Allah-Taala “Qəsəs” surəsinin 30-32-ci ayələrində buyurur:

فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٠﴾ عَصَاكَ فَلَمَّا رَاها تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَى ﴿٣١﴾ أَسْلُوكَ بِكَ فِي جَبَلٍ تَخْرُجُ أَفْئِدٌ وَلَا تَخُفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ بِبُضَاءٍ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ أَنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٣٢﴾

{30} Oraya gəlincə, o mübarək yerdəki vadinin sağ tərəfindən, (oradakı) ağac tərəfdən ona belə səsləndi: "Ey Mûsâ! Şübhəsiz ki, mən yalnız âləmlərin rəbbi olan Allaham." {31} Əsânı yerə burax!" Mûsâ əsânın ilan kimi qıvrıldığını görünə, dönüb arxasına baxmadan qaçdı. "Ey Mûsâ! Bəri gəl, qorxma, çünki sən güvəndəsən." {32} İndi əlini qoynuna sox; bir xəstəlik üzündən olmadan (Allahın hikməti ilə) ağappaq çıxacaqdır. Qorxudan açıqlıb sovrulan qollarını normal vəziyyətə gətir (sakit ol). Bu ikisi Fironun və onun adamlarına qarşı göstərəcəyin, Rəbbin tərəfindən iki qəti dəlildir. Onlar, yoldan çıxan bir qövm olmuşlardır.)

Şair “bürhan” dedikdə sonuncu ayədəki “burhanun-mubin” (بُرْهَانٌ مُبِينٌ) kəlməsini nəzərdə tutur. Yuxarıdakı ayələrdə Musa peyğəmbərin doqquz möcüzəsindən ikisinin adı çəkilir. Şair qaşın iki olması ilə iki möcüzə arasında bənzərlik görür və Sevgilinin (bir-birinə yaxın olan) iki qaşı ona Musa peyğəmbərə bir-birinin ardınca nazil olan iki möcüzəni xatırladır:

*Qaşın vəhyi bizə bürhan irişdi,
Üzündə təvili-fürqan irişdi.*

*Üzündür Həq kitabı vəhyi-mürsəl,
Zəhi dövlət sana Haqdan irişdi.*

*Qaşınla kirpigin Turun dağında
Necə bir Musiyi-İmran irişdi.*
(Nəsimi, 2004, I, 88)

Nəsimi yaradıcılığında Musa peyğəmbərin zeytun ağacı ilə olan əhvalatına bir çox təlimlər vardır:

*Şərbətin acı firqətin nuş edərəm şəkər kimi,
Canımı dutmuşam qəmin qarşısına sipər kimi.*

*Gərçi hidayət eylədi Musayı nara ol şəcər,
Aşıqə hadidir üzün, nuruna ol şəcər kimi.*
(Nəsimi, 2004, 100)

*Gər Musiyi-İmran kimi şol narə sataşdı,
Gəl, tabişini göstəri şərhi-şəcər eylə.*
(Nəsimi, 2004, I, 42)

*Əzəl günündə oxudum üzündə uş Taha,
Bu rəmzi kim, anı heç kimsə verməmişdi xəbər.*

*Əzəldə düşdü camalın təcəllisi Tura,
Ya Musa, anı mana sor ki, yandı nara şəcər.*
(Nəsimi, 2004, I, 205)

Nəsimi Musa peyğəmbərin Tur dağında gördüyü yanan zeytun ağacından çıxan *Yə Musa, inni ənəllahu rəbbüləlmî* يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (Ey Musa, həqiqətən, mən âləmlərin rəbbi Allaham) cümləsinə diqqət çəkərək bildirir ki, bir ağacı danışdıran Allah eşq atəşində yanan qulunun dili ilə də danışmağa qadirdir. Şair bəzən Musa Peyğəmbərin Fironun sehrbazları ilə görüşdə əsasını atması və əsanın əjdahaya çevrilərək, sehrbazların düzəlttikləri qurmacadüzmacələri udmasını təsvir edir. Bu hadisə Mövlana Cəlaləddin Ruminin “Məsnəvi” əsərində ətraflı şəkildə, Mövlananın özünəməxsus irfani yozumuyla bərabər təqdim edilir. Nəsimi də bu hadisəylə bağlı Qurani-Kərimin “Əraf” surəsinin 107-ci ayəsi *هِيَ تُغَيِّبُ مُبِينٌ* (Bundan sonra əsasını yerə atdı və əsa böyük bir əjdahaya çevrildi) ayəsi ilə bərabər Mövlananın yozumundan da təsirləndiyi açıq-aşkar hiss olunur:

*Ta ki, gəldi eşqin, ol mənliyi məndən qapdı,
Bu xərabə qıldı məmur, xoş imarət yapdı.*

*Zahida, inkara düşmə, olalım iqrari-eşq,
Çün Əzəzil münkir oldu, əgri yola sapdı.*

*Əjdəhayı görəcək Musa əsasın daşladı,
Əjdəha oldı əsası, əjdəhayı qapdı.*
(Nəsimi, 2004, I, 107)

Nəsimi bu şeirdə Qurani-Kərimin “Taha” və “Qəsəs” surələrinin Musa peyğəmbərin əsası ilə bağlı ayələrinə işarə edir. Bu hekayə Mövlana Cəlaləddin Ruminin “Məsnəvi” əsərində çox geniş şəkildə, irfani yozumda təqdim edilir. Şair “*Təşbeh kərdən-e Quran-e məcid ra be əsa-ye Musa...*” (Qurani-məcidi Musağın əsasına bənzədilməsi) başlıqlı bölmədə Məhəmməd Peyğəmbərə müraciətlə yazırdı:

هست قران مر ترا همچون عصا
کفرها را در کشد چون اژدها

(Mövlana, Məsnəvi, III c., s. 374)

(*Quran sənin üçün həmin (Musa Peyğəmbərin əsası) kimidir.*

Küfrləri əjdaha kimi udur).

Mövlananın fikrincə, bu ağacın adı Musanın nəzərində əsa, Xaliqin nəzərində isə əjdaha idi.

Şair bəzən bir şeirdə onlarla Quran surəsinin adını çəkir və bu surələrdə bəhs edilən mətləblərdən söz açır:

*Dilbərə, Şəmsüzzühadır ayəti-rüxsarınız,
Ayəti-Tahavü Yasin surəti-didarınız.*

*Sureyi-välleyl zülfün, gözlərin nəməlbəşər,
Leyk sübhanəlləzi-əsradurur əsrarınız.*

*Surətin vəşşəms oxuram dəmbədəm iklas ilə
Ta ki, hüsnünü bəladən saxlasın cəbbarınız.*

*Qul kəfa billahidir zikri Nəsimi xəstənin
Həq bilir kim, summə vəchullahidir didarınız.
(Nəsimi, 2004,I,68)*

Göründüyü kimi, şeirdə ilk olaraq “Duha” surəsinin ilk ayəsi (وَالضُّحَى) və “Şəms” surəsinin də birinci ayəsindən (وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا) istifadə ilə sevgilinin üzü Şəmsə (günəşə) və Sübh çağına bənzədilir. Allah-Taalanın Qurani-Kərimdə and içdiyi bu iki müqəddəs məfhum Şəms və Duha yarın rüxsarı (üzü), “Taha” və “Yasin” surələri isə didarını – görüş, vüsəl və görünüşünü ifadə edir. Həm “Taha”, həm də “Yasin” hürufi-müqəttəə ilə başlayan surələrdir. Şair burada “Şəms” və “Duha” surələrinin Allah-Taalanın camal gözəlliklərini ifadə etdiyini, “Yasin” və “Taha” surələrinin isə Haqqı tanımaq, onu dərk etmək üçün özəl bilgilərin yer aldığı xüsusi bir surə olduğuna diqqət çəkir. Sevgilinin saçı ilə əlaqədar “Välleylün izə yəğşə” (وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَى) (Örtüb gizləyən gecəyə and olsun!) ayəsinə diqqət çəkən şair “Əl-leyl” surəsi ilə “Əsra” surəsini paralelləşdirir. Hər iki surədə Haqqın gizlədiyi dərin məna qatlarının ifadə edildiyinə diqqət çəkən şair növbəti misrada sevgilinin surətini “وَالنَّهَارُ إِذَا تَجَاسَّى” (Vənnəharün izə cəlla” (Açılıb aydınlandığı zaman gündüzə and olsun) ayəsinə bənzədərək, ilahi Hüsnün təəllası məsələsinə diqqət çəkir. Allah-Taalanın camal gözəllikləri ilə yanaşı cəlal sahibi olduğunu vurğulayan şair “Hüsnünü bəladən saxlasın Cəbbarımız” deyərək bu fikri bir daha təsdiqləyir. Allah-Taalanın hüsnü, lütfü, şəfqəti, rəhmi, mərhəməti olduğu kimi, eyni zamanda cəlal

sifətləri – qəhri, qəzəbi, cəbri də vardır. “Rəd” surəsinin 43-cü ayəsinə وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا (Kafirlər “Sən Allah tərəfindən göndərilmiş peyğəmbər deyilsən” dedikləri zaman de ki, sizinlə mənim aramda Allah və kitabı (Qurani) anlayanlar (Quran bilgisinə, ilahi elmlərə vəqif olanlar) şahid olaraq yetər).

“Qul kəfa billah” (De ki, bizə Allah yetər) deyərək eyni zamanda Allahın insanı bütün bəlalardan hifz edə bilmə qüdrətinə işarə edir. “Bu örneğimizi de Rad suresinin 43. ayetindeki “كُفَى قُلْ” (kul kəfâ) diye başlayan ve “De ki (şahit olarak Allah) kâfidir” manasına gelen kısmı oluşturmaktadır. Hz. Peygamberin nübüvvetini inkar eden müşriklere karşı Allah’ın, elçisinden onlara karşı söylemesini istediği söz şudur: “de ki benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter, bir de nezdinde kitap ilmi bulunan” Gerçekten de Allah’ın elçisinin nübüvvetine, mucizelerle şahitlik etmesinden daha büyük bir tanıklık düşünülemez. Buna destek olarak bir de kitap ilmine sahip olanların şahitliği Hz. Peygamberin nübüvvetine yeterince k f dir” (Mustafa Ünver, 2006, 45)

Şair Qurani dərindən bilməklə yanaşı, Quran təfsiri olduğuna da işarə edir:

*Əshabi-kəhfın sirrini görmüş liqayi-Turə sor,
Niçin ki, “Vəttur” əhlinin kəhfındadır Qitmirimiz.*

*Qurandır anın surəti, aydır Nəsimi, şək degil,
Münkir əgər yox der isə, uş müshəf, uş təfsirimiz.
(Nəsimi, 2004, 79)*

Şair burada açıq-aydın Quran təfsiri olduğunu bildirir, eyni zamanda Qurani-Kərimdəki ‘Kəhf’ surəsinə, xüsusən də bu surənin 18-ci ayəsinə işarə edir:

وَتَحْسِبُهُمْ أَيَّاقًا وَهُمْ رُفُودٌ وَنَقَلْنَهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ
وَكُلُّهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ
فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُغْبًا

(Yuxuda olduqları zaman sən onları ayıq sanırdın. Onları sağa-sola çevirirdik. İtləri də mağaranın girişində ön ayaqlarını uzadaraq yatmaqda idi. Əgər o insanları görsdəyin, dönüb qaçardın və gördüklərin üzündən içini qorxu bürüyərdi).

Nəsimiyə görə, hər insan əzəldə ilahi inayətdən nəсібini almalıdır. Haqqı görə bilməyən insanlar əzəldə məhrum olanlar, kor, kar, dilsiz olanlardır:

*Hər kişi kim əzəldə ol binəşib oldı mənidən,
Ayətü təfsirü kəlam ana xəbər, nə fayidə?
(Nəsimi, 2004, I, 40)*

Burada şair “Bəqərə” surəsinin 18-ci ayəsinə
صُمُّ بُكْمٌ عُمِّي فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ

“Summun, bukmun umyun fəhum lə yərciun”
(Onlar kar, lal və kordurlar (haqqı eşitməz, danışmaz və görməzlər). Buna görə də (öz pis adətlərindən, yaramaz əməllərindən) dönməzlər) işarə edir.

Nəsiminin Fəzlullahı vəsf edərkən Qurandan istifadəsi

Nəsimi Fəzlullahı vəsf edərkən də Quran poetikası və obrazlarından yararlanır:

*Yusif-Misri-canü dil, yəni ki, Fəzli-Zülcəlal,
Gəldi səfavü zövq ilə şəhri-bədən sarayına.*
(Nəsimi, 2004, I, 41)

Şair burada Fəzlullahı “ruh və ürək Misrinin Yusifi” (“*Yusif-Misri-canü dil*”) adlandırır. Qurani-Kərimin “Yusif” surəsindən də məlum olduğu kimi, Yusif peyğəmbər quyudan, qardaşlarının fitnəsindən, Züleyxanın iftirasından və s. çətinliklərdən qələbə ilə çıxaraq, Misirin əzizi olmuşdur. Eyni zamanda təsəvvüfdə Misir mənalar aləmi, ilahi eşq yurdu, mənəviyyatın maddiyyat üzərində qələbə çaldığı məkan kimi də qəbul edilir. Şair şeirin ikinci misrasında “*şəhri-bədən sarayı*” deyərək həm insan vücudunda ilahi eşqin dünyəvi ehtirlərə qələbə çalmasına, eyni zamanda Fəzlullahın dünyanı fitnələrdən, mübarizələrdən qoruyacaq, əmin-amanlığı və ilahi ədaləti bərqərar edəcək bir xilaskar olması fikrini irəli sürür. Şairin bu bənzətmələrini izləyərək, digər şeirlərində də Fəzlullahdan bəhs edildiyini anlamaq çətin deyil:

*Qaşın vəhyi bizə bürhan irişdi,
Üzündə təvili-Quran irişdi.*

*Qaşınla kipriğin Turun dağında
Necə bir Museyi-İmran irişdi....*

*İtirmə Misrini sən, ey Nəsimi,
Bu Misrə Yusifi-Kənan irişdi.*
(Nəsimi, 2004, II, 88).

Şair Fəzlullahı Yusif peyğəmbərə bənzətsə də, burada onların arasındakı ata-oğul məhəbbətinə bir işarə olduğu da hiss olunur. Nəsimişünas S.Şıxıyeva da eyni qənaətdədir: “*Nəsiminin məşhur “Ayrıılır” rədifli şeirinin Fəzlullahın ayrılığı münasibəti ilə yazılması şübhə doğurmur. ...Həmin şeirdə də şair mürşidini “pir” (“piri-Kənan”) adlandırır. Bu ifadə həm Fəzlullahın Nəsimidən kifayət qədər yaşlı olmasını, həm də bu yaş fərqlərinin ata-oğul qədər olduğunu düşünməyə şərait yaradır. Çünki “piri-Kənan” epiteti ilə yad olunan Fəzlul-*

lah onun ayrılığı yolunda göz yaşları axıdan Yusifi (burada: Nəsimi) göz önünə gətirir.” (Şıxıyeva, 2001, 51) Bu baxımdan yaş etibarilə böyük olan Fəzlullah həm də Əyyub peyğəmbərə bənzədilmiş olur:

*Məhşəri-yövmül-hesab, qopdu qiyamət başıma,
Ey Yusif surətli, məndən piri-Kənan ayrılır.*
(Nəsimi, Əsərləri, I, s. 247)

*Ey yüzün cənnati-ədnin vey boyun Tubi-rəvan,
Fədxaluha xalidin ondan bilindi cavidan.*
(Nəsimi, 2004, I, 153)

Şair burada Qurani-Kərimdə mömin bəndələrə vəd olunan “Əbədi olaraq cənnətlərə girin” (“*Fədxaluha xalidin*”) ifadəsini iqtibas edərək, “cavidan”ın ondan bilindiğini bildirir. “Xalidin” və “cavidan” kəlmələrinin “əbədi” mənasını bildirdiyinə diqqət çəkir və fikrimizcə, bu ifadə ilə Fəzlullahın “Cavidannamə” əsərinə də işarə edir. “*Fədxaluha xalidin*” dedikdə Qurani-kərimdə möminlərə əbədi cənnətlərin vəd edildiyi (“Nisa”, 4/57,122; “Maidə”, 5/119; “Tövbə”, 9/21-22, 100;

“Təğabun”, 64/9; “Talaq”, 65/10-11; “Beyyinə”, 98/7-8 və s.) ayələr nəzərdə tutulur. Şair:

*Surətin nəqşini yazdı, dedi rəbbülaləmin,
Həzihi cənnati-ədni fədxuluha xalidin,*

- beytində də həmin Quran ayələrinə işarə edir. İnsan üzünün cizgilərində Quran ayələrinin yazıldığını bildirir:

*Qaf vəl-Quran yanağından bilindi gör bu gün,
Yeddi xə, səbülməsani oldu üzündən nişan.*

*Surətindən zahir oldu məniyi-zatül-əhəd,
Əlləməl-əsmavü Tahadır üzün nuri-Duxan.*

*Həq Təala çün təcəlli eylədi Tur üstünə,
Musiyi-İmran dəlilidür yəqin, hüsnün nişan*

*Natiq oldu cümlə əşya Fəzli-Həqdən aşikar,
Rəbbəna, ətməm ləna nurən təali filcinan .*
(Nəsimi, 2004, I, 153)

Şair burada “Ətməm ləna nurən” dedikdə “Saff” surəsinin 8-ci ayəsinə işarə edir:

يُرِيدُونَ لِيطْفَأُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

(Onlar Allahın nurunu söndürmək istəyirlər. Halbuki, kafirlər istəməsə də, Allah öz nurunu tamamlayacaq).

Qurani-Kərimin “Tövbə” surəsinin 33-cü ayəsi də eyni məzmunadadır. Bu surənin məalında qiyamətə yaxın Mehdi Əleyhissəlamın zühuru, yer üzündə ilahi ədalətin yaradılacağı, insanların hamısının müsəlman olacağı kimi fikirlər yer alır. Nəsimi “Fəzli-Həqq” dedikdə Allahın fəzilətini və onu yerdəki təcəllisi olan Fəzlullahı nəzərdə tutur. Və Allahın nurunu tamamlamağı Fəzlullahla əlaqələndirir. Bununla da Fəzlullahla Mehdi-əleyhissəlamın funksiyasını aid edir.

Nəsiminin digər səmavi dinlərə münasibəti

Maraqlıdır ki, Nəsimi Qurani-Kərimlə bərabər digər səmavi kitabları da əziz tutmaqla bərabər, onlara and içir:

*Qənim olsun mana Fırqanü İncil,
Əgər könlümdə səndən özgə kəs var.*
(Nəsimi, 2004, Ic.198)

Mustafa Ünver haqlı olaraq qeyd edir ki, “Nəsimi nazarında Kur’ân’ın digər səmavi kitaplara görə tartışmasız bir üstünlüyü vardır. Çünki ona görə önceki kitaplarda neshedilmiş, hükmümləri və bağlayıcılıqları ortadan kaldırılmışdır. Hak kitab olarak ortada sadece “Furkan” yani Kur’an durmaktadır:

*Haqdürür, bətl degül kim, gökdən indi dörd kitab,
Üçü mensuh oldu, şimdi haq degil Fırqane sen!”*
(Mustafa Ünver, 2006, 3)

Ümumiyyətlə, şair mənsux olmamış, yəni dəyişdirilməmiş hallarıyla digər üç müqəddəs kitabla da dərin ehtiram bəsləyir və Quranın tək dəyişdirilməmiş müqəddəs kitab olduğunu vurğulayırdı.

Nəsimi Musa, İsa və Yusif peyğəmbərlərlə yanaşı, digər peyğəmbərlərin də həyatına dərin bələd olmuşdur:

*Gər Zəkərya tək məni başdan ayağa yaralər,
Başıma ərrə qoysa nəccar, səndən dönməzəm.*
(Nəsimi, 2004, I, 130)

*Yarın dodağı vəsfini, ey zahid, əbsəm, sorma kim,
Nitqin Məsihi Məryəmin hər bizəbana verməzəm.*
(Nəsimi, 2004, I, 132)

Nəsimi digər səmavi dinlərə dərin bələd olsa da, şairin əsas ilham qaynağı Qurani-Kərim olmuşdur.

Nəsiminin Quranın dərk edilməsində axtarıları və sualları

Şairə görə, həqiqətə gedən yolda salikin qarşısına suallar çıxır. Kamiliyyə gedən yol da bu suallara cavab axtarmaqdan keçir. Əslində kainatda bütün dinlər, kitablar, elmlər və dərslər bir ilahi Həqiqəti dərk etmək üçündür:

*Dünü gün müntəzirəm, mən ki, bu pərgar nədir,
Günbədi-çərxi-fələk, gər dişi-dəvvar nədir?*

*Musiyi-Tur nədir, Şibliyi Mənsur nədir?
Əjdəha olan ağac, rıştə ilə dar nədir?*

*Elmi-Quranü hədisü xəbəri vəz ilə dərs
Cümlə bir məni imiş bunca bu təkrar nədir?*
(Nəsimi, 2004, II, 15)

Nəsiminin ən çox adını çəkdiyi, iqtibaslar etdiyi Quran surələrinə diqqətlə nəzər salsaq, ilk növbədə onun Quranın dərk olunması ilə bağlı ayələr olan surələri diqqət mərkəzinə çəkdiyini görürük. Yuxarıdakı beytdə adı çəkilən “Nur” və “Duxan” surələrində (**“Biz Quranı sənin dilində asanlaşdırdıq ki, onlar öyüd-nəsihət ala bilsinlər”** فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

(Duxan surəsi, 58),

“Biz açıq-aydın ayələr nazil etdik. Allah dilədiyini doğru yola yönəldir”.

لَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

(Nur surəsi, 46)

Həmçinin (“Bəqərə”, 99; “Zuxruf”, 44; “Nur”, 1; “Duxan”, 58; “Ənam”, 55,126; “Hicr”, 1, 46) və s. surələrdə də Allah-Taalanın Qurani-Kərimi insanların başa düşəcəyi şəkildə endirdiyinə dair dəlillər vardır.

“*Quranda buna bənzər daha bir çox ayə var. Bu ayələrdə də görüldüyü kimi, Quran özünün başa düşüldüyünü açıqlayır. Qurani anlamadığını deyənlər bu ayələrə görə, doğru yolda olmayan şəxslərdir.*”

Quran açıq-aydın olduğu və ayələri bir-birinə zidd düşmədiyi halda onu başa düşməyənlər necə olur ki, doğruluğu müəyyən olmayan və aralarında minlərlə ziddiyyət olan hədisləri və yüz minlərlə rəvayətləri ərəbcə başa düşürlər?” (http://fiqh.az/2015/08/27/hadisleri-ərəbcə-oxuyub-basa-dusər-qurani-anlamadiqlarini-niyə-iddia-edirlər/)

Nəsimi şeirində mənfi insanlarla bağlı “Nəs” surəsinin 5-ci ayəsinə işarə edilir:

*Ey əlləzi-yuvəsvis, taətlərin həbadır,
Əgri yolun zəlalət, çürük sözün xəfadır.*
(Nəsimi, 2004, II, 20)

Və ya kafirlərlə bağlı cəhənnəmdən bəhs edən surələr xatırlanır:

*Oxur yəqövlül-kafirun nari-cəhim
Duymayan yana da narın yalına.*
(Nəsimi, 2004, I, 63)

Göründüyü kimi, şair Peyğəmbərimizi və Əhli-Beyti mədh edərkən daha çox Qurani-Kərimin nazil olmasından bəhs edən “Duxan”, “Qədr”, “Kövsər” kimi surələrin rəhmət ayələrindən nümunə gətirirsə, din düşmənlərini saxtakarları, münafıqları tənqid edərkən qiyamət gününün dəhşət və heybətini ifadə edən kafirlərin uğrayacağı dəhşətli əzabdan bəhs edən surələrə (“Vaqiə”, “İnfitar”, “İnşiqaq” və s.), həmçinin bəd xislətli insanlardan bəhs edərkən “Nəs”, “Fələq” kimi qoruyucu funksiyaya malik surələrə, eləcə də “Təbbət” (“Əbu Ləhəb”) surəsinə müraciət edir. Bu baxımdan şairin poeziyası möminlərə, nurlu insanlara nur, nicat, xilas yolu, kafirlər üçün səhvə bir tufandır:

*Surəti-Rəhmanı buldum, surəti-Rəhman mənəm!
Ruhi-mütləq Həq kəlamı, qafvəl-Quran mənəm!*

*Zülmətəm, mövtəm, məmatəm, həm həyatəm
həm məmat,
Möminə Nuhəm, nicatəm, kafirə tufan mənəm!*
(Nəsimi, Əsərləri, I, 86)

Bəzən Nəsimi Qurani-Kərimdəki bir ifadəni ərəbcədən tərcümə edir və həmin sözün semantik imkanlarından yararlanaraq müxtəlif mənalarda, poetik şəkildə istifadə edir:

*Ey müsəlmanlar, mədəd, ol yar pünhan ayrılır,
Ağlamayım, neyləyim, çün gövdədən can ayrılır...*

*Ey cigərsuz nari-firqətdən Nəsimi, çarə nə?
Hər kimə nəhnu qəsəmə çün əzəldən ayrılır.*
(Nəsimi, 2004, I, 247)

Burada Nəsimi “Zuxruf” surəsinin 32-ci ayəsinə müraciət edir (نَحْنُ قَسَمًا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) (“Biz onların dünya həyatındakı maaşlarını (ruzilərini) ayırdıq, (böldük, pay etdik)”).

Allah-Taala insanlar doğulmamışdan öncə onların ruzisini müəyyən edərək ayırmışdır. Şair burada “ayrılır” sözünün hər iki mənasından ustalıqla istifadə edərək, həm ayrılmaq, həm də bölünmək, müəyyənləşdirmək anlamında Quran ayəsinə müraciət edir. Nəsimi “qabə qövseyin”, “Nurən əla nur”, “fəthun qərib”, “innə fətəhna”, “ələl-ərş istiva”, “leylətüi-qədr” və s. kimi Qurani-Kərim ifadələrindən daha çox istifadə edir.

Şair yalnız şeirlərində deyil, həyatında verdiyi bir çox qərarlarda da Qurani-Kərimə əsaslanırdı. Nəsiminin farsca divanını tədqiq edən H.Məmməd zadə yazır: “Nəsiminin olduqca uzun bir müddət Bakıda yaşadığı xüsusunda şübhəyə yer yoxdur:

ای نسیمی چون خدا گفت آن الارض واسعه
خطه باکو بجا بگذار کاین جای تو نیست
(Memmedzade, 1954, 67)

Tədqiqatlarda da qeyd edildiyi kimi, beyt Fəzlullahın “Vəsiyyətnamə”si ilə yaxından səsləşir. (Araslı, 1972, 10-11; Şıxıyeva, 2014, 58).

“Allahın ərzi genişdir” dedikdə şair “Bəqərə” surəsinin 255-ci ayəsindəki (“Ayəti-Kürsi” “Vasia kursiyus-səməvati-vual-ard” وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ (Onun kürsüsü göyləri və yeri əhatə etmişdir (O, göylərə, yerə, bütün kainata hökm edir) ifadəsini nəzərdə tutur.

Nəsimi şeirində ibadətə həqiqəti

Nəsimi oxucusuna deyir ki, səadətə çatmaq üçün xoşxasiyyətli, səxavətli olmalı və ibadətlərini yerinə yetirməlidir. (bax: Nəsimi, 2004, II, 20)

Nəsimi sanki şeirə bir ibadət və namaz kimi baxır. Şairin bəzi şeirlərində namaz, zikr, Həcc kimi ibadətlərin həqiqi mənası açıqlanır. Xüsusilə Nəsiminin şerində Həcc motivləri çoxluq təşkil edir. (bax: Ünver, 2006, 9-20).

Nəsimi yaradıcılığında bir çox dini anlayışların və ibadətlərin təsəvvüfi mahiyyəti açıqlanır. Məsələn, şair:

Ey xətin səbül-məsani, ey ləbin maən təhur

Vey cəmalın pərtövindən sərbəsər aləmdə nur.

(Nəsimi, 1987, 69)

- mətləli qəzəli, fikrimizcə, namaz ibadətinin batini mənasını, mahiyyətini açıqlamaq üçün yazmışdır. Namaz qılmaq üçün dəstəmaz aldıqda ilkin olaraq bu duanın oxunması müstəcab sayılır:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ الْمَاءَ طَهُورًا وَجَعَلَ الْإِسْلَامَ نُورًا

(Bizə təmiz suyu verən və islamı nur olaraq göndərən Allaha həmd olsun!)

Qəzəlin ilk qafiyəsinin “*maən təhur*” (təmiz su) olması təsadüfi deyildir. Burada xəlvətiyyə təriqətinin piri-sanisi (ikinci böyük müşidi) Seyid Yəhya əş-Şirvani əl-Bakuvinin “*Əsrarəl-vüdu vəssəlat*” (Dəstəmaz və namazın sirləri) adlı əsərinin təsiri aydın hiss olunur. Bu əsər dəstəmaz və namazın batini mənalılarının açıqlanmasına həsr edilmişdir. Əsər ilk növbədə təmiz suyun həqiqi mənasının izahı ilə başlayır: “Təmiz su pak və pakedicidir...Fəqirlərə (sufilərə) görə isə təmiz su Haqq Sübhəllahu Taalanın qüdsiyyət dəryasından əta etdiyi riyazət və nədəmət (peşmançılıq, tövbə) suyudur. Onunla qüsl edərək, başını və bədənini nəfsani və şeytani cəna-bətdən, şəhvani arzu və istəklərdən təmizləyərsən, bütün qilü qallardan saf olasan. Qilü qaldan doğan kin və küdurəti saflıq suyu ilə yuyasan” (Seyid Yəhya, 2014, I, 101)

Namazda “Fatiha” surəsi oxunur. Şair də ilk beytdə “Fatiha” surəsinin adını (“Səbül-məsani”) çəkir. “*Vey cəmalın pərtövindən sərbəsər aləmdə nur*” dedikdə isə şair həm məbudunu mədh edir, həm də “Nur” surəsinin adını çəkir. Eləcə də duadakı “*İslamı nur olaraq göndərən Allah*”a şükr mənasını ifadə edir. Burada sırf Allaha aid xüsusiyyətəldən bəhs edən “İxlas” surəsinə də işarə edilir:

Vədeyi-yovməl-qişamət endi həqdən arifə,

Ruzi-həşr oldı, çalındı vəhdətin günündə sur,

(Nəsimi, 1987, 69)

- beytində şair Qurani-Kərimin qiyamət surəsinə və məhşər günündən bəhs edən kiçik surələrə – “Naziat”, “İnfitar”, “İnşiaq” və s.-yə işarə edir.

يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ (Naziat, 6)

(O gün sarsılan sarsılacaq (surun birinci üfürülməsi ilə yer, göy lərzəyə gələcək),

(“Naziat”, 7) تَذْبَعُهَا الرَّادِفَةُ

(Onun ardınca bir sarsıntı da olacaqdır!)

Mömin hər dəfə namazda sanki qiyamət günündəymiş kimi hazırlanmalı, Allah-Taalanın hüzuruna haqq-hesab verərək çıxmalıdır. Bütün günahlarından tövbə etməli, yalvarıb istiğfar diləməlidir. Namazın ən önəmli atributlarından biri səcdədir. Nəsimi yazır:

Xilqətin şanında mənzil oldı əmri-uscudu,

Bilmədi şeytan bu rəmzi, şükrünü qıldı gəyur.

Şübhədən arinü əhli-sacid ol, gəl səcdəyə,

Leysə məqbul əssəlatəlgəlbəl ələl bil-hüzur.

(Nəsimi, 1987, 69)

Son misradakı “*əssəlatəlgəlbəl ələl bilhüzur*” ifadəsi də Seyid Yəhya Şirvaninin yuxarıda adını çəkdiyimiz “*Əsrarəl-Vüdu vəssəlat*” əsərində də vardır. “*Həzrəti-Risalət belə xəbər verir ki, “Qəlb hüzzuru olmasa, namaz qəbul olmaz. Əgər sən qəlbədən qafil olsan və nəfsani küdurətlər səni qəlbə təvəccöh etməkdən uzaqlaşdırsa, sən “Üzüümü Beytül-Hərama çevirdim deməkdə qəlbinə diqqət et. Necə ki, Həzrəti Risalət (s.ə.s.) buyurmuşdur: “Möminin qəlbi Allahın evidir” (قلب المؤمن بيت الله) (Seyid Yəhya, 2014, I, 104)*

Şeirin iki beytində dalbadal səcdə anlamına müraciət edilməsi islamda və təsəvvüfdə səcdənin önəmi ilə bağlıdır.

Seyid Yəhya səcdənin həqiqətini belə izah edir: “*Fəqirlərə görə səcdə ediləndən başqa bir şeyin qalmamasıdır. Sən öz mənlindən elə sıyrılmalısan ki, səndə Dostdan başqa bir şey qalmasın. Beləcə səcdənin həqiqətini qavrayasan”Səcdə et və yaxınlaş”(Aləq, 19) əmrinin mənasını anlayasan”.* (Seyid Yəhya, 2014, I, 105)

Şair Seyid Yəhya Şirvani kimi təmiz su ilə mənəvi kir-pası yumağı, şübhədən arınmağı və həqiqi səcdəyə hazır olmağı, həqiqi tövhid və ixlasla səcdəyə qapanmağı nəzərdə tuturdu. Yalnız bu zaman səlatəlgəlb (qəlb namazı, həqiqi, kamil namaz) və hüzzur mümkün ola bilərdi.

Nəsimi şeirin digər beytində salikin yoldakı təhlükələri ifadə edən zülfünün adını çəkməklə, saliki həm Haqqa götürəcək, həm də zülmətlərə salacaq bəşəri gözəlliklərə, kəsərə işarə edir. Təsəvvüfi poeziyada “sirati-müstəqim”ə bənzətilən pərişan zülflər salikin həm məhvə, həm də xilasa apara biləcək təhlükəli, incə bir yoldur:

Xatiri-cəmiyyət ol zülfi-pərişanındadır,

Ol cəhətdən olmadı xali xəyalın əz xütur.

(Nəsimi, 1987, 69)

Bu beytdə “İhdinas-sıratəl mustakim” ayəsinə işarə edilir. “Sırat” həm də cəhənnəm üzərindən keçən incə və təhlükəli bir körpüdür. Sevgilinin incə tellərini Sırat körpüsünə bənzədən şair bu incə və uzun yolun təhlükələrinə işarə edərək “x” hərfini “xali xəyalın əz xütür” sözləri vasitəsilə vurğulayır. “Xənnəs” sözündəki “x” hərfinə işarə edərək, həm də “Nəs” surəsinin təhlükələrdən qorunma funksiyasına işarə edir. Namazdan sonra oxunması məsləhət görünən “Nəs” və “Fələq” surələri həm də mömini xəta-bələdan, vəsvəsədən qoruyur. Şair türkcə divanındakı bir şeirində bunu açıq-aşkar ifadə edir:

*İstivadır zülfünüz, cənnətdə, ey ali liqa,
Əhli-imanə sirati-müstəqim olmuşdurur.*
(Nəsimi, 1987, 69)

Pərişan zülfün xətlərindən şair Allaha sığınır, bu incə və təhlükəli yolda onun rəhmətinə güvənir. Rəhmətə sığınan və rica əhli olan bəndə isə özünü təhlükəsiz və amanda hiss edir, qəlbindən qorxu və şübhələr silinir:

*Eynimə gəlməz cahanın zülməti bir şəmməcə,
Çün iki aləmdə sənə mərdümi-eynimdə nur.*
(Nəsimi, 1987, 69)

Bu şeirdə şair “Nur” surəsinə işarə edir. “Allah Yerini və göyünü nurudur” (اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ). “İki aləmdə.. nur” dedikdə şair bu ayəni nəzərdə tutur.

Nəsimi şeirin sonunu nikbin hisslərlə bitirir, Allaha qovuşmuş, onun vüsali ilə müjdələnmiş bir qul olduğu üçün şükürlər edir:

*Həmdlillah kim, Nəsimi buldı yarın vəslini,
Fərgül-bal əz gəme-dinivü mən həşrən nüşur.*
(Nəsimi, 1987, 69)

Sonuncu beytdə “gəme-din” dedikdə “din günü” adlandırılan qiyaməti və “həşr və nüşur” dedikdə qiyamət günü bütün məxluqatın öldükdən sonrakı dirilməsi (bax: “Həşr” surəsi) hadisəsi nəzərdə tutulur.

Sufilərə görə, mömin bəndə namaza qiyamət günündəki kimi hazırlanmalı, Allahın hüzuruna haqq-hesab verərək çıxmalıdır. Bu baxımdan namazı möminin meracı adlandırırlar. Nəsimi də “yarın vəslini bulduğunu” bildirməklə bu mənəvi meracdən xəbər verir.

Şair namaz ibadətindən bəhs edən digər bir qəzəlini də “mai-təhur” (təmiz su) ilə başlayır və təmiz suyun mahiyyətinə, mənasına diqqət çəkir, onun Haqdan gələn bir nida olduğunu vurğulayır:

*Mai-təhuri bil kim, həqdən bu gün nidadır,
Yovmül-məzidi gör kim, məscidi-pürsəfadır.*
(Nəsimi, 1987, 18)

Bu qəzəldə də şair yalançı sufilər, onların səmiyyətsiz, ixlassız qılınan namazlarını tənqid edir və yenə də namazın həqiqətinə diqqət çəkir. Misri, yəni mənalar aləmini tapdığını, Qurani-Kərimin ona imam, rəhbər olduğunu söyləyən şair, qəzəlin sonunda camidə cümə namazı qıldığını bildirir:

*Misri Nəsimi buldu Qur'an imamı oldu,
Cam'edə cüm'ə qıldı, məqbuli-kibriyadır.*
(Nəsimi, 1987, 18)

İlahidən könlünə dolan bir ilhamla qıldığı namazın Allah qatında qəbul olduğunu ifadə edir. Şair cümə namazına çox böyük önəm verir, bu günün özəlliyini xüsusi olaraq vurğulayır və hər gün namazını qıldığını bildirirdi:

*Came'də cüm'əyi uş hər gün qılan mənəm, bil,
Quran imamım oldu, daim yönüm həqadır.*
(Nəsimi, 1987, 16-17)

Şair imansız, ixlassız qılınan ibadətin heç bir əhəmiyyəti olmadığını bildirir, namaz, oruc, Həcc və s. ibadətlərin həqiqətinə diqqət çəkir, yalançı dindarları, münafıqları kəskin tənqid edirdi.

Nəticə

Şair Məhəmməd Peyğəmbəri və Əhli-Beyti mədh edərək daha çox Qurani-Kərimin nazil olmasından bəhs edən “Duxan”, “Qədr”, “Kövsər” və s. kimi surələrdən nümunə gətirirsə, din düşmənlərini, saxtakarları, münafıqları tənqid edərək qiyamət gününün dəhşət və heybətini ifadə edən, kafirlərin uğrayacağı dəhşətli əzabdan bəhs edən surələrə (“Vaqiə”, “İnfitar”, “İnşiqaq” və s.), həmçinin bəd xislətli insanlardan bəhs edərək “Nəs”, “Fələq” kimi qoruyucu funksiyaya malik surələrə müraciət edir. Bu baxımdan şairin poeziyası möminlərə, nurlu insanlara nur, nicat, xilas yolu, kafirlər üçün sə məhvedici bir tufandır.

Bizim araşdırmalarımızda bəzi tədqiqatçıların Nəsiminin hürufi ideyalarını ifadəsi üçün Qurandan sui-istifadə etməsi fikrinin əsassız olduğu, Nəsiminin Qurana böyük ehtiramla yanaşdığı, onu dərinlən öyrəndiyi və öyrətdiyi, Quran surələri arasındakı əlaqənin sisteminə bələd olduğu, Quranın poetikasına, rənz və məcazlar sisteminə mükəmməl şəkildə yiyələndiyi, Quranın tədrisi və təfsiri ilə məşğul olduğu məlum oldu.

Qurani-Kərim hərfərinə verilən mistik-irfani mənalarla yanaşı, Qurani-Kərim qissələrinə təlimlər, Qurandakı obraz və süjetlərdən faydalanma, peyğəmbərlərin həyatından hekayələrin xatırlanması, insan üzünün ayrı-ayrı Quran surələri ilə müqayisəsi, lirik qəhrəmanın əhval-ruhiyyəsinə uyğun olan Quran ayələrinin seçilməsi ilə də sıx-sıx rastlaşırıq.

Nəsimi hürufilik təliminə uyğun olaraq Quran surələrinin, hürufi-müqəttəa surələrin, müəyyən surələrdəki ayələrin, ərəb əlifbasındakı hərfərlərin sayları ilə insan üzünün cizgilərinin sayı arasında müxtəlif əlaqələr sistemi tapır və onları şeirlərində ifadə edirdi. Qurani-Kərimi dərinlən bilən, Quran hafizi olan, müqəddəs kitabın batini mənalarından gizli hikmətlərindən xəbərdar olan Nəsimi İslam Şərq ədəbiyyatında Qurandan ən sistemli şəkildə bəhrələnən, şeirlərini Qurani-Kərimin poetikası əsasında yaradan bir Quran şairidir.

Ədəbiyyat:

القرآن الكريم

Fatih Göksal (2009). Seyyid Nəsimi'nin Yayınlanmamış Şiirleri // Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, s.77-139.

Hamid Memmedzade. Nəsimi'nin Hayatı ve Farsça Divanı, çeviren Turgut Karabey. http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/195437835_7.pdf s.67

Həmid Araslı (1972). İmadəddin Nəsimi, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.

İmadəddin Nəsimi (1973) . Əsərləri, elmi-tənqidi mətnin tərtibi və müqəddimə Cahangir Qəhrəmanov, I-III c., Bakı.

Konevi (2008). Vahdet-i Vücut ve Esasları, İz Yayıncılık

Konevi (1970). İcazül-Kuran fi Tefsir-i Ümmil-Kuran (Fatihə suresi Tefsiri)

Kur'an Yolu Tefsiri. Cilt: 3 (<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kehf-suresi/2158/18-ayet-tefsiri>)

Mövlənə Seyid İmadəddin Nəsimi Əbülfəzl (1987). İraq divanı. Tərtib edən: Qəzənfər Paşayev, lüğət və şərhlər: Məmmədəli Əsgərov, Bakı.

Mustafa Ünver (2006) Nəsimi Şiirində Kur'an'a Referans, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/188498>

Mustafa Ünver. İslâm'ın Solunda Bir Kur'an Şairi: Nəsimi və Hacı Motifləri

(http://fatihustuer.com/archive/unver_Islamin_solunda_bir_Kuran_Sairi_Nesimi_ve_Hac_Motifleri.pdf)

Nezakət Memmedli (2016) Kuran and Sufi Poetry

(http://www.seu.ac.lk/researchandpublications/symposium_fia/2016/Kuraan%20and%20sufi.pdf)

Nezakət Memmedli (2018) Sadreddin Konevinin "Fatihə" suresi təfsiri və Seyyid Yahya Şirvaninin Rumuzül-İşarat" əsəri // S.Konevi, Tasavvuf, Felsefə və Din, Konya

Nəsimi (2004) Seçilmiş əsərləri, I-II c, tərtib edən H. Araslı, Bakı

Seyyid Yəhya əş-Şirvani əl-Bakuvi (2014). Risalələr, I, Nəsr əsərləri, fars dilindən tərcümə edən: Nəzakət Məmmədli, Bakı.

Səadət Şıxıyeva (2014). Azərbaycan təsəvvüf ədəbiyyatı tarixinə bir beyti ilə daxil olan şair – Şah Xəndan // AMEA akademik Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun "Elmi araşdırmalar"ı, (X buraxılış), 2014, s.50-82.

Səadət Şıxıyeva (2014). Nəsiminin təvəllüd tarixi haqqında // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri (ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası), 2001, №1-2, s. 45-52.

سید عماد الدین نسیمی، دیوان. نشریات دولتی آذربایجان، باکو، 1972.
دیوان کامل حافظ شیرازی. بخط عباس مستوفی الکمالی، تهران، 1373.

Nazakat Mammadli

Koranic wisdom in Seyyed Imadaddin Nasimi's poetry

Summary

In the article, outstanding Azerbaijani poet Nasimi, who was well aware of the Koran and its esoteric meanings, is being regarded as Koranic poet due to standing out in the Islamic Eastern literature as a man who systematically benefited from the holy book and created his poems on the basis of Koranic poetics. In addition, the author touches upon different matters such as, manifestation of Koranic subjects in the poems of Nasimi, the usage of Koran while glorifying Fazlullah Naimi, the poet's attitude towards other heavenly religions, and essence of worship in Nasimi poetry.